

ПРЕБРОЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЖИЛИЩНИЯ ФОНД В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1910 ГОДИНА

*Соня Златанова**

Шестото преброяване в България започва на 31 декември 1910 г. съгласно Указ № 326 на цар Фердинанд от 12 юли 1910 година. С него се постановява да се извърши общо преброяване на населението, сградите и домашния добитък според наредбите и упътванията на Главна дирекция на статистиката.

Номериране на сградите

Една от първите задачи преди преброяването на населението и жилищния фонд е номерирането на сградите. Съгласно чл. 2 от царския указ на общинските градски и селски управления се възлага, преди да пристъпят към същинските дейности по преброяването, да вземат незабавно необходимите мерки да се провери, поправи и допълни съществуващата номерация на къщите и всички други сгради в общините им, а там, където номерация не съществува или е нередовна, да се направи ново номериране на сградите. Чрез тази предварителна дейност се улеснява работата в самия ден на преброяването и се създава възможност впоследствие да се прецени неговата пълнота и точност.

С Указ № 326 на Главна дирекция на статистиката се възлага да изготви наредби и указания за начина на извършване на проверката и поправката на старата номерация и за новото номериране на сградите. С Окръжни № 5988 и

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“ на НСИ; e-mail: SZlatanova@nsi.bg.

№ 5999 от 15 юли 1910 г. Главна дирекция на статистиката изпраща до всички общински кметове в страната Наредби за номериране на сградите, с които общинските власти поемат грижата за номериране на къщите и сградите в общините си. В 23 параграфа са описани в детайли всички дейности по номерирането на сградите в Царство България. Всеки общински кмет, веднага щом получи наредбите, издава писмена заповед за номериране на сградите в района, като в същата заповед определя и лицата, на които възлага да извършат номерирането, както и срока, в който то трябва да бъде извършено. В Наредбите са регламентирани принципни положения как всеки двор трябва да е с отделен номер, как се номерира наново цяло населено място, как се номерират няколко сгради в един двор. Отражено е номерирането на пристройки към главна сграда, на сгради, които се намират на две улици, на многоетажни сгради, на новопостроени и строящи се сгради. Нормативната уредба изисква работата по номерирането на сградите да се извърши с максимална точност, достоверност и пълнота и в определения срок, тъй като тези три показателя са необходимите условия за добрия изход на преброяването. За агенти по тази дейност се избират измежду най-опитните и вещи общински служители, за които кметът е преценил, че ще извършат най-прецизно дейността и няма да допуснат никакви грешки или нередности. Въз основа на номерирането на сградите се изготвят списъци за всяко отделно населено място, които по-късно общинските управления предоставят на околийските преброителни комисии и така се определят преброителните участъци за извършване на преброяването.

Предварителни разпоредби

По отношение на същинските дейности по преброяването са възприети прилаганите при предишните преброявания принципи и методи с някои изменения, които ще бъдат посочени по-нататък. Действащият Закон за преброяване на населението, сградите и домашния добитък е от 15 декември 1897 година. В него ясно е дефинирано какво се случва със събраните сведения - те не се използват от служебни или съдебни органи в интерес или вреда на преброяваните лица. Регламентирано е да се съставя протокол, който да се публикува в Държавен вестник, че индивидуалните сведения за отделните лица са изгорени, след като са използвани за създаване на необходимите статистически съвкупности за населението в България. Този факт има важно значение за правилното организиране и провеждане на преброяванията на населението, за укрепване на доверието към органите на преброяването, за постигане

на висока за времето си достоверност на резултатите. В закона са определени административни санкции за тези граждани, които са се опитвали да избегнат преброяването или да попречат на неговото правилно провеждане. Санкцията е била глоба от 100 лева тогавашни пари и 15 дни затвор. Това се е решавало от мировия съдия, като неговото решение е могло да бъде обжалвано пред Окръжния съд, чието решение е окончателно. Този съществен принцип, изграден на основата на закона, допринася за по-високо чувство на отговорност за достоверността на информацията и развитието на националната статистическа практика по онова време. В закона също така е било широко прокламирано общественото начало в работата по преброяването, която е трябвало да се извършва безплатно. Това обстоятелство може да се оцени като положително в развитието на българската статистика. То подчертава обществения, всенароден характер на преброяванията на населението и е характерна и прогресивна за времето си черта на главните организационни принципи, въз основа на които се провеждат преброяванията на населението. Друг важен принцип, произтичащ от закона, е налагането на административни санкции на онези преброители и кметове, които нарушават установените от Главна дирекция на статистиката принципи за провеждане на преброяването. Размерът на глобата достига до 150 лева тогавашни пари. Този организационен принцип показва, че се придава необходимото значение на преброяването на населението и поведението на отделни лица независимо от тяхното служебно положение. Със Закона за преброяване на населението са делегирани правата на Главна дирекция на статистиката, която е била върховен организатор, методолог и агитатор на организирани и провеждани преброявания на населението, а също така и анализатор на резултатите от преброяванията.

Според постановеното в чл. 3 от Закона за преброяване на населението: „Преброяването се извършва от общинските управления... съгласно наредбите и упътванията, издадени от Дирекцията на статистиката“. В изпълнение на това постановление и Указ № 326 Главна дирекция на статистиката изготвя и отпечатва в отделна брошура „Наредби за организиране и изпълнение първите операции по преброяването“, които са публикувани в Държавен вестник, бр. 220 от 9 октомври 1910 година.

Целта на преброяването е да установи:

- броя на цялото население в Царството в един определен ден;

- броя на всички лица, които се намират във всяко населено място (град, село, махала, колиба) в Царството в момента на преброяването (полунощ на 31 декември 1910 г. срещу 1 януари 1911 г.) и които съставят така нареченото налично или фактическо население;

- броя на всички присъстващи или временно отсъстващи от местожителството си лица, които обикновено живеят в дадено населено място и съставят местното или оседлото население.

Същевременно преброяването събира данни за разпределението на населението по пол, възраст, семейно положение, месторождение, поданство, майчин език, народност, вероизповедание, грамотност, занятие и социално положение, природни недостатъци и домакинства.

Наличното, или както още се нарича, „фактическото“ население, е основният елемент на преброяването. Това е населението, което действително се установява от преброяването във всяко населено място. То обхваща не само лицата, които имат обичайното си местожителство и се намират там по време на преброяването, но и всички чужденци, пътници и временно пребиваващи в България, както и жителите на други населени места в Царството, заварени от преброяването в същото населено място. Последните, преброени и отнесени към наличното население на града или селото, където са се намирали през нощта на 31 декември, едновременно се броят и като временно отсъстващи от населеното място, в което обикновено живеят и към чието оседло население се причисляват. За установяване на фактическото население служат преброителните лични карти, каквито според Наредбите се попълват от всички лица в мястото, където се намират по време на преброяването.

Местното, или оседлото население, има за основа обикновеното/обичайното местожителство на лицата, това е живеещото в дадено населено място население. То се състои от всички лица, които имат обикновеното/обичайното си или постоянно местожителство в населеното място независимо дали се намират там, или временно отсъстват по време на преброяването. Местното население се изчислява чрез домакинските карти въз основа на сведенията за местожителството, съдържащи се в тях. Домакинска карта се попълва от всяко отделно домакинство.

В § 36 от Наредбите за организацията на преброяването се дефинира обикновеното или постоянното местожителство - то е там, където лицето живее само или със семейството си. Обикновеното/обичайното местожителство на всяко лице е

онова населено място, където е сборният център на домакинството, към което лицето се причислява.

Понятието „домакинство“ според § 28 от Наредбите се определя по следния начин: „Едно или няколко лица, които живеят заедно в една квартира и се хранят заедно, съставят едно домакинство. Тия лица могат да бъдат свои хора (роднини, семейство, челяд), но могат и да са чужди помежду си. Това е безразлично. Живеят ли наедно и хранят ли се наедно, т.е. готви ли им се за хранене наедно, те съставляват домакинство“. Живеенето под един покрив и храненето заедно са от съществено значение, така че според Наредбите за преброяването за членове на домакинството се броят и слугите, калфите, майсторите или хазаите. Ако обаче тези лица само живеят в едно жилище с домакинството на господарите, но не се хранят заедно, те съставят отделни домакинства. Домакинството не бива да се смесва със семейството. Невинаги семейството е сборен център на общо живеене, на общо домашно хазяйство за всички членове, какъвто център е домакинството. Респективно членовете на семейството, макар и да живеят в една къща, след като не се хранят заедно, не съставят едно домакинство. В обратния случай, когато две или повече семейства или отделни лица, дори без никакви роднински връзки помежду си, след като се хранят заедно, съставят едно домакинство. И последният случай на дефиниране на домакинство е когато едно лице живее в една къща или квартира, в която има и други домакинства, но не се храни с никое от тях, само по себе си съставя отделно домакинство.

За колективни домакинства се смятат лицата от следните социални заведения, които живеят и се хранят заедно:

- войниците на задължителна действителна служба от всяка рота или равна на нея войскава част или команда;
- учениците пансионери от всеки държавен или частен пансион при учебни и възпитателни заведения;
- затворниците и арестантите в окръжните и полицейските затвори (с изключение на временно задържаните в полицейските участъци лица);
- духовните лица (монаси и монахини) и слугите от манастирските братства във всеки манастир или метох;
- сираците, старците и недъгавите, живеещи в едно сиропиталище, старопиталище или приют;

- психично болните и неизлечимо болните от всеки приют или болнично заведение за неизлечимо болни.

Само лицата на ръководна длъжност и административният персонал на изброените заведения и учреждения се изключват от колективните домакинства. Тези лица по общо правило се отнасят към своите обикновени домакинства, ако имат такива в същия град или село, или пък съставят отделни домакинства. В това отношение инструкциите по преброяването през 1910 г. обикновено разграничават болните от неизлечимо болните, като за разлика от предишните преброявания изключват първите от колективните домакинства и ги отнасят към обикновените домакинства на техните семейства. Мотивът е, че тези временно лежащи болни не са напуснали завинаги своите семейства, какъвто е случаят с неизлечимо болните, и след своето излекуване те се завръщат при семействата си. Въз основа на изложените до момента принципи относно домакинството и обикновеното местожителство за обикновено местожителство на лицата от специалните заведения (колективни домакинства) според § 16 от Наредбите за преброяването се счита населеното място, било то град или село, където се намира заведението (казарма, затвор, приют и др.), в което те живеят. Също така учениците, студентите и чираците, които поради обучението си не живеят при семействата си, а в друг град или село, се смятат с обикновено местожителство на мястото, където учат. Лицата, които нямат установено местожителство и домакинство нито в България, нито в чужбина, се броят за жители на населеното място, в което живеят по време на преброяването.

В § 37 от Наредбите се указва статутът на отсъстващите членове на домакинствата. Това са всички лица, които през нощта на 31 декември 1910 г. срещу 1 януари 1911 г. отсъстват случайно или временно от домакинството или местожителството си и се намират в друго населено място на Царството или в чужбина. Такива са:

- лицата, отпътували по търговски дейности;
- отпътували за лечение или за удоволствие, или по други причини;
- градинари, работници и майстори по строежи и пътища, които отиват да работят извън населеното място или в чужбина, но се завръщат периодично в домакинствата си;
- временно задържани лица в полицейските арести - пияници, скитници, безделници и др., както и оставените за временно лечение в болници;

- всички български поданици и чужденци с установено местожителство в България, които по време на преброяването отсъстват или се намират в чужбина, в това число учениците и студентите.

Лицата от тези различни категории се вписват в домакинската карта за домакинството или заведението като отсъстващи членове, с обозначение на населеното място, където се намират по време на преброяването, както и на причината за отсъствието им и времето, от което отсъстват. Те се преброяват чрез личните карти в онова населено място, в което се намират в нощта на преброяването, и се отнасят към наличното население на това населено място.

Организация на преброяването

Преброителни органи

Съгласно Закона за преброяване на населението от 15 декември 1897 г. и съгласно Наредбите за преброяването извършването на преброяването се възлага на общинските управления, подпомагани от специално определени преброители и контрольори под прекия надзор на административните и полицейските власти и под висшия контрол на Главна дирекция на статистиката. В изпълнение на разпоредбите ѝ по организиране, ръководене и изпълнение на преброяването се назначават:

- окръжни преброителни комисии;
- околийски преброителни комисии;
- агент-контрольори;
- агент-преброители.

През октомври 1910 г. във всеки административен окръг са сформирани по една окръжна преброителна комисия под председателството на окръжния управител и във всяка административна околия - по една околийска преброителна комисия с председател околийския началник. Съставени от представители на местните окръжни и околийски административни учреждения и общинските власти, тези комисии имат ангажимента да разпределят общините на преброителни райони и участъци, да определят и назначат необходимия брой контрольори и преброители във всяка община и изобщо като цяло на тях се възлагат организационните дейности за правилното провеждане на преброяването в техните области.

Административните общини са разпределени на преброителни участъци, като всеки участък обхваща от 35 до 70 къщи, или средно по около 50 домакинства, с оглед

на това участъкът да може да се обходи и преброи за един ден. На всеки участък е определен и по един агент-преброител.

Във всяка община са назначени и агент-контрольори - приблизително на 2 000 жители по един, като те са непосредствените ръководители и инструктори на преброителите в своите райони. В селските общини за агент-контрольори са назначавани общинските секретар-бирници, главните учители и по-интелигентните местни жители, а в градските общини - предимно секретарите и завеждащите статистическите служби на общините и най-подготвените и подходящи държавни и общински служители.

На агент-преброителите е възложена същинската работа по преброяването - да разнесат и разпределят различните видове домакински преброителни карти между отделните категории жители и домакинства в участъците си; да направят необходимите разяснения и упътят населението, за да бъдат разбрани въпросите и да бъдат написани отговорите в преброителните формуляри; да съберат по време на обиколките на участъците си всички необходими сведения за проверка и евентуално за поправка на попълнените от населението преброителни карти, а в случай на необходимост и сами да ги попълнят и накрая да приберат попълнените вече от домакинствата карти и да ги предадат в общинските управления чрез агент-контрольорите. Едновременно с това те изчисляват броя на наличното преброено население в участъците си въз основа на личните и домакинските преброителни карти и съставят съответната таблица, която също предават на общинските власти. Данните от таблиците се рекапитулират от общинските управления в общи таблици за общините по населени места и преброителни участъци и се изпращат в Главна дирекция на статистиката.

На агент-преброителите са предоставени открити листове, които удостоверяват официалния характер на възложената им мисия. Същевременно получават по една преброителна папка, върху която е обозначен определеният на всеки агент-преброител участък заедно със списъка на домакинствата, по една паметна книжка, съдържаща пълни инструкции за преброяването, и един инвентарен списък, в който се отбелязва какви и колко преброителни карти са оставени във всяко домакинство и необходимото количество от различните видове карти.

Данните за населението са събрани върху следните четири вида лични и два вида домакински карти:

- лична карта образец А - синя - за лицата от мъжки пол;

- лична карта образец Б - червена - за лицата от женски пол;
- лична карта образец В - бяла - за лицата, които са случайни гости или пътници и от двата пола;
- лична карта образец Г - жълта - за лица от двата пола, живеещи в специалните заведения (колективни домакинства);
- домакинска карта образец Д - сива - за обикновените домакинства;
- домакинска карта образец Е - жълта - за специалните заведения (казарми, затвори, манастири, приюти и др.), които от гледна точка на преброяването се смятат за отделни домакинства.

Различните карти имат следното предназначение:

Всяко лице, което през нощта на 31 декември 1910 г. се намира в постоянното си местожителство, попълва с необходимите сведения лична карта образец А или Б в зависимост от пола си. Ако се отнася за войници, ученици пансионери, затворници или лица от специалните заведения, указани в § 31 от Наредбите за преброяването, то тези лица попълват по една жълта карта образец Г независимо от пола. Следователно лични карти А, Б и Г служат за преброяване на местното (оседло) присъстващо население.

Лицата, които отсъстват през нощта на преброяването от домакинството си, т.е. от обикновеното си местожителство, и се намират в друг град или село на Царството, попълват лична карта образец В, и то там, където ги заваря преброяването.

За всяко обикновено домакинство, състоящо се от едно или повече лица, агент-преброителят предава на главата на домакинството една домакинска карта образец Д, за да бъде попълнена с необходимите сведения, като в нея се запишат всички членове на домакинството (присъстващи или временно отсъстващи), а също така и лицата, които прекарват нощта на преброяването в жилището на домакинството като временни гости или пътници, дошли от друго населено място.

В специалните заведения, както точно и изчерпателно е посочено в § 31 от Наредбите за преброяването, агент-преброителите раздават домакински колективни карти образец Е, където се записват всички лица, които съставят колективното домакинство.

Всяка карта от образци Д и Е се състои от три раздела:

- раздел I - вписват се всички лица - членове на домакинството, които присъстват в местожителството си през нощта на преброяването и за които са попълнени лични преброителни карти от образци А, Б или Г;
- раздел II - записват се временно отсъстващи от местожителството си членове на домакинството (ако има такива), за които не са попълнени никакви лични карти в домакинството;
- раздел III - записват се временно пребиваващите в домакинството по време на преброяването, които са лица с постоянно местожителство в друго населено място в страната или чужбина, за които се попълват бели лични карти от образец Б.

Така попълнените домакински преброителни карти съставят основата на преброяването и служат за изчисление както на местното (оседло) население (раздел I и II), така и на наличното (фактическо) население (раздел III).

Съвместно с общото преброяване на населението на 31 декември 1910 г. и съгласно Закона за преброяването от 15 декември 1897 г. се провеждат и две други специални преброявания - на сградите и на домашните животни и птици, пчелните кошери, колата и земеделските оръдия и машини.

Преброяването на сградите се извършва с карта за сгради образец Ж, като на преброяване подлежат всички сгради в страната, класифицирани по следния начин:

- обикновени къщи и други разни сгради, предназначени за живеене;
- сгради, непредназначени за живеене, но в които живеят хора;
- сгради, непредназначени за живеене, които служат за други цели.

По една карта образец Ж се попълва за всяка отделна и под един отделен покрив сграда, обитаема или необитаема, заета или празна по време на преброяването. Само новостроящите се или недовършените до 31 декември 1910 г. сгради и порутените необитаеми здания се изключват от преброяването. Подвижните жилища - стари параходи, ладии, подвижни бараки на колела и др., които се обитават от хора, се смятат за къщи и се броят наравно с другите жилища. Въпросите в карта Ж се отнасят до вида и предназначението на сградата, от какъв материал е направена, броя на етажите и на стаите и броя на домакинствата и на лицата, които живеят във всяко жилище.

Преброяването на домашните животни, птици, оръдия на труда и др. се извършва с карта образец З. Преброява се целият домашен добитък в страната, независимо на кого принадлежи и за какво се употребява. Брой се и земеделският

частен, държавен и обществен работен добитък. В картата се записват всички домашни животни - коне, мулета, магарета, едър и дребен рогат добитък и свине, които всеки стопанин притежава, храни и отглежда в дома си и стопанството си на 31 декември. Наред с добитъка се преброяват и домашните птици, кошерите с пчели, колата, оралата и плуговете, както и земеделските машини, употребявани в стопанството. Изключени от преброяването са онези земеделски оръдия и машини, които не се употребяват, а са предназначени за продажба и са оставени у търговци или на склад и т.н. Домашният добитък е подразделен по видове, по род и предназначение. Конете и говедата са подразделени и по порода - местна, чуждестранна и смесена. Всяко домакинство попълва само една карта 3, в която се вписват всички домашни животни, птици, превозни средства, оръдия на труда и земеделски машини.

Освен описаните дотук формуляри по време на преброяването се използват и други документи - етикети, разписки, домакински пликове, наредби, инструкции и други книжа, изготвени от Главна дирекция на статистиката и одобрени на две заседания на Върховния статистически съвет, които са се състояли през юли и октомври 1910 година. Документите са отпечатани на държавни разноски в Държавната печатница, след което са разпратени в необходимите количества по общинските управления съгласно чл. 17 от Закона за преброяването.

Подготовка на населението и на агентите по преброяването

Независимо от големия брой най-подробни писмени наредби, указания, упътвания, инструкции, окръжни, писма и други разяснения на отделни казуси при конкретни случаи, които Главна дирекция на статистика изготвя, за да послужат за подготовка на агентите по преброяването, се налага организирането и провеждането в по-главните окръжни и околийски административни центрове на беседи и конференции, на които делегирани от Дирекцията на статистиката чиновници и по-подготвени частни лица и служещи - главно учители и по-образовани граждани, разясняват на определените за анкетьори и преброители лица Наредбите за преброяването. Оторизираните за обучители лица запознават агентите по преброяването с практическата същност на преброяването и специалната дейност, която те трябва да извършат. Такива конференции и беседи се организират непосредствено преди преброяването и допринасят за унифицираното изпълнение и провеждане на преброяването.

Информационна и комуникационна кампания на преброяването

За правилното и ефективно провеждане на преброяването е необходимо да се спечели благоразположението на населението, като се избегне неговата инертност и незаинтересованост. Предприети са мерки, за да се разсее всякакъв страх у населението от фискални зависимости и усложнения. За тази цел се прибегва до пропаганда и въздействие от страна на интелигенцията, като се отправя апел към всички съзнаващи важността на събитието граждани да се притекат на помощ, със слово и перо да действат за осигуряване на най-благоприятна атмосфера за правилното и точно преброяване на населението. Редакциите на ежедневните вестници и периодичните издания се отзовават на поканата на Главна дирекция на статистиката и посвещават статии на въпросите за преброяването.

Апелира се към учителите в средните и специалните училища и четвъртите отделения на основните училища да посветят по два часа в клас между 15 и 20 декември на преброяването и да подготвят учениците си, особено по-възрастните, да бъдат не само агитатори на преброяването, но и агент-преброители. За целта на учителите са предоставени от всички видове карти за пробно попълване от учениците, за да бъдат запознати и заинтригувани от техниката на преброяването.

Православното духовенство и духовенството на други религиозни конфесии откликват на необходимостта от агитация и пропаганда на това всенародно дело, каквото е преброяването на населението, и колко важно е то за културна България. Във всички черкви, синагоги, джамии и други молитвени домове духовните лица изнасят специални проповеди през коледните празници и близките до 31 декември дни, с които приканват паството си да изпълни задълженията си по Закона за преброяването.

За мохамеданското население главният мюфтия в София издава голям позив, с който кани мюсюлманите в Царството да дадат верни и точни сведения по време на преброяването. Тези позиви са разпространени в хиляди екземпляри чрез ходжите между по-грамотните турци във всяка община, където има турско население.

Издадени са специални брошури „Позив към г. г. учителите в Царството“ в 20 000 екземпляра и листовка „Покана към българските граждани“, разпространена в 200 000 екземпляра. Големи афиши в 50 000 екземпляра са разлепени по улиците на видни места във всички градове и села на Царството. Листовките с покана към българските граждани да участват в преброяването в тираж 200 000 екземпляра са

разпространени между населението в периода 27 - 31 декември 1910 година. В самия ден на преброяването Главна дирекция на статистиката изпраща по-подготвените си чиновници в окръжните и други по-големи градове, за да следят и ръководят отблизо работата по преброяването. Взети са всички мерки, положени са големи усилия, използвани са всички средства и механизми от Дирекцията на статистиката, за да се подготви и изпълни възможно най-точно и правилно преброяването.

Провеждане на преброяването

В резултат на прецизната подготовка и организация преброяването започва в определения ден в цялата държава. То се извършва във всичките 2 062 административни общини, съставени от 80 града, 3 839 села и 1 099 заселища, или всичко 5 018 населени места.

Агент-преброителите са 20 915, от които 5 421 в градовете и 15 494 в селата. На един преброител се падат средно по 207 преброени лица.

Агент-контрольорите са 2 941, от които 527 в градовете и 2 414 в селата. Един агент е отговарял средно за 10 преброителни участъка.

Според списъците назначените агент-преброители и агент-контрольори се разпределят по занятия, както следва:

Занятие	Агент-преброители			Агент-контрольори		
	в градовете	в селата	в Царството	в градовете	в селата	в Царството
Учители	1492	3774	5266	156	299	455
Държавни чиновници и служещи	2015	1357	3372	137	19	156
Общински чиновници и служещи	513	1722	2235	143	1975	2118
Бивши чиновници и пенсионери	122	826	948	9	10	19
Адвокати и просбописци	312	258	570	27	2	29
Лица с други свободни занятия (лекари, фелдшери, аптекари, инженери, кондуктори, фотографи, журналисти и др.)	103	131	234	17	6	23
Земеделци, скотовъдци и лица с други селскостопански занятия	55	4491	4546	-	10	10
Занаятчий и индустриалци	66	321	387			
Търговци, предприемачи, посредници	426	1348	1774			
Кръчмари, кафеджии, хотелиери	21	615	636			
Магазинни, фабрични и др. служещи, писари и работници	119	100	219	13	13	26
Други (ученици и пр.)	177	515	728	25	80	105
Всичко	5421	15494	20915	527	2414	2941

Както и при предишните пет преброявания, преброяването през 1910 г. се извършва от държавните и общинските служители, като на първо място са учителите. В селските общини като преброители вземат участие голяма част от по-интелигентните и вещи местни земеделци и лица със селскостопански занаяти. Агент-контрольорите са

подбрани от средите на гимназиалните, класните и главните учители, по-висшите чиновници - съдии, училищни инспектори, секретари и статистици при градските общини, а в селските общини - от средите на секретар-бирниците и главните учители.

Съгласно чл. 15 от Закона за преброяването длъжността на агентите по преброяването е почетна и безплатна. Само онези от тях, които отиват да преброяват извън местожителството си в други общини, получават пътни и дневни разноски съгласно закона за държавните чиновници, ако те са чиновници, или по 60 стотинки на километър или 6 лева (тогавашни пари) на ден, ако са частни лица. Преброяването се извършва според изложените наредби и упътвания. Сведенията са вписани в личните и други преброителни карти и документи от самото население, а където това не е било възможно - от агент-преброителите. При събирането на попълнените преброителни книжа от домакинствата преброителите проверяват вписаните в тях отговори и сведения, поправяйки на място откритите грешки и непълноти. До 2 януари вечерта всички преброителни книжа са прибрани в преброителните участъци, където агент-преброителите основно преглеждат и проверяват документите и попълват таблица образец „а“, отпечатана на втората вътрешна страница на преброителните папки. В тази таблица се рекапитулира общият брой на наличното население - местни присъстващи жители и случайни гости и пътници - в преброителния участък по пол според личните преброителни карти А, Б, В и Г.

Най-късно до 5 януари вечерта агент-преброителите извършват всички дейности по проверка и попълване на списъците и предават всички преброителни книжа заедно с паметните си книжки в общинските управления на своите агент-контрольори срещу разписка.

Агент-контрольорите, чието задължение е да следят и контролират работата на агент-преброителите в съответните им райони, през дните до 8 януари са задължени да прегледат и проверят предадените им от преброителите книжа от гледна точка на пълнота и точност на записаните данни. При необходимост им е било възложено да отидат в самите домакинства със съответните домакински и другите преброителни книжа и да проверят на място дали вписаните данни са действително верни и точни. При установяване на непълноти и неточности контролорът изисква поправянето им или дори повторно преброяване на съответните домакинства.

След получаването на всички книжа от агент-контрольорите общинските управления съставят таблица образец „б“ за общините си. Тази таблица съдържа броя

на преброеното налично население по пол, по отделни населени места и преброителни участъци, като таблица „а“ служи за основа за преброителните участъци. С това работата на общинските управления се изчерпва. Като последен етап преброителните документи се подреждат и опаковат добре и най-късно до 10 януари се изпращат в Главна дирекция на статистиката. Таблица „б“ е изпратена отделно от другите преброителни книжа и въз основа на сведенията, които се съдържат в нея, Дирекцията на статистиката успява да изработи и публикува още на 27 януари 1911 г. предварителните резултати от преброяването - броя на населението за 80-те административни града в Царството (Държавен вестник, бр. 27 от 1911 г.), а на 10 февруари - резултатите за цялото Царство по околии и окръзи в сравнение с данните от предишните преброявания. Също така през февруари е изготвен и публикуван предварителният списък на населените места по общини, околии и окръзи с броя на населението според преброяването на 31 декември 1910 година.

Обработка и публикуване на резултатите от преброяването

Обработката на всички сведения по преброяването се извършва от Главната дирекция на статистиката. Съгласно Закона за преброяването общинските управления изпращат в Дирекцията на статистиката всички преброителни книжа, без да правят каквато и да било обработка на събраните статистически сведения. Това става само в Дирекцията на статистиката, където се обобщава целият преброителен материал и се подлага на най-подробна проверка, след това на сводка и количествена разработка, за да се извлекат от него всички необходими сведения за получаване на окончателните резултати от преброяването по административни единици и общо за Царството. Цялата дейност по обработката се извършва от специална служба - Бюро по преброяването при Дирекцията на статистиката, разширена и допълнена от временно нает персонал.

Пратките с преброителните материали се получават и складираат в Дирекцията на статистиката, където специално определени чиновници проверяват пакетите и водят списък на пристигащите материали. Тази дейност продължава до края на февруари 1910 г., когато се установява, че са налице всички преброителни книжа от цялата страна. Преброителният материал от провинцията пристига в 2 391 пратки, а от столичното общинско управление - в 701 пратки. Обработката на суровия статистически материал от преброяването започва с основна, грижлива проверка на преброителните книжа. Едновременно с проверката се извършва една подготвителна

операция за класиране на населението по професии според приетата номенклатура на професиите, като се маркира всяка лична карта с номера на професията по номенклатурата, съответстваща на означеното в личната карта лично занятие. Тези класификации и маркирания, извършвани още при проверката на преброятелните карти, дават възможност цялото налично население да се разпредели в две големи групи - икономически активно и икономически неактивно население.

През февруари 1912 г. са готови предварителните резултати за цялото население по пол, народност, месторождение, поданство, майчин език и вероизповедание. Започва публикуването на данните в периодичното издание „Месечни статистически известия“. Към края на 1912 г. целият материал за Царството е обработен по отделни населени места и така става възможно да се отпечата окончателният вариант на „Списък на населените места в Царството, според преброяването на 31 декември 1910 г.“ Главна дирекция на статистиката работи с бързи темпове, за да бъдат публикувани резултатите от преброяването, но през септември 1912 г. в България се обявява мобилизация и работата е прекратена. Почти всички чиновници са призовани под знамената на армията, за да вземат участие в Балканската война. След демобилизацията редиците на експертите, подготвени да обработят статистическите сведения, са оредели. Изгубеното време и закъснялата работа налагат въвеждането на нови методи и по-усъвършенствани начини за обработка на суровия материал от статистически сведения. На 14 април 1914 г. Главна дирекция на статистиката след дълги проучвания и преговори успява да сключи договор с берлинска фирма, която доставя под наем две машини сортировачки и 10 перфораторки на американската система POWERS заедно с 5 000 000 манилни картички за населението. С голямо закъснение в началото на 1915 г. започва работата с вече монтираните и инсталирани машини. За съжаление, през септември 1915 г. отново е обявена мобилизация и дейността на статистиката в България е прекъсната за четири години. След приключването на Първата световна война статистиката трудно възобновява работата си и всички резултати от преброяването на населението са публикувани с много голямо закъснение.

Първи излизат от печат през 1911 г. „Предварителни резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Броят на населението по населени места“. Тази публикация предоставя на държавата данни за броя на населението в страната. Предварителните резултати са съставени от таблиците за броя на населението, изготвени от общинските управления по време на самото преброяване.

Втората серия публикации е съставена от три тома:

Том I. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Кн. 1. План и организация на преброяването. Домакинства - население оседло и налично. Пол, месторождение, народност, поданство, вероизповедание, матерен език и грамотност на наличното население. Население с физически и душевни недостатъци. Отсъстващи от местожителството си. София, Държавна печатница, 1923.

Том II. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Кн. 2. Възраст, семейно положение и грамотност на наличното население. София, Държавна печатница, 1923.

Том III. Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Кн. 3. Статистика на професиите (според главното занятие). София, Държавна печатница, 1923.

Трите тома на втората серия публикации са с паралелен текст на френски език.

В третата серия в 12 тома са публикувани резултатите за броя на населението по окръзи.

Преброяване на жилищния фонд

На 31 декември 1910 г. се извършва шестото преброяване на населението и петото преброяване на жилищния фонд. В резултат на това едновременно броене при попълването на личните карти и на домакинските карти се попълва и по една карта Ж за всяка къща или друга отделна сграда. Собственикът на няколко отделни сгради попълва по една карта Ж за всяка отделна сграда, а ако в сградата не живее собственикът, а наемател, то наемателят попълва картата, с която се брои сградата.

От упътванията за попълване на карта Ж става ясно, че подвижните жилища като стари параходи, кораби, ладии, подвижни бараки на колела и др., които се използват за живеене, също се преброяват с попълването на тази карта. От преброяването са изключени отделно построените нужници, курници, свинарници, непокрити кошари и изобщо всички подобни сгради от пръти, плет, дървета и дъски. Преброени са само тези, които са покрити и са оградени като яхъри.

Картите за онези сгради, в които по време на преброяването не живее никой, а притежателят им отсъства, се попълват от определен от собственика настойник или ако няма такъв, картите се попълват от агент-преброителя по сведения на съседите.

Картите за училища, черкви, джамии, както и за държавни, общински и обществени сгради, които не са дадени под наем на частни лица, а служат за помещение на някое учреждение, се попълват от агент-преброителя по сведения на лицата, които се намират в тези сгради - пазачи, слуги, разсилни и други.

Картите на земеделските, индустриалните и други училища, конезаводите, депата и др. се попълват от началниците на тези учреждения.

Резултатите от преброяването на жилищния фонд са поместени в четвъртата серия публикации за преброяването в два тома. Том първи съдържа обща информация за преброяването на сградите в Царство България на 31 декември 1910 година, а том втори - резултатите от преброяването на сградите по общини и населени места. И двата тома от четвъртата серия са с паралелен текст на френски език.

С настоящата статия списание „Статистика“ продължава поредицата от публикации, посветени на преброяванията на населението и жилищния фонд в България през периода 1881 - 1992 година. Целта е да бъде представена цялостна панорама на най-мощното статистическо наблюдение, което дава завършена представа за демографските и социално-икономическите характеристики на населението на прага на предстоящото през 2021 г. преброяване на населението и жилищния фонд.

Публикациите от преброяването на населението и жилищния фонд през 1910 г. са дигитализирани и са със свободен безплатен достъп в дигиталната библиотека на Националния статистически институт.

Дигиталната колекция „Преброяване 1910“ съдържа 2 486 страници статистическа информация, която е достъпна в интернет на адрес:

<https://www.nsi.bg/statlib/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=%280%3D%CF%F0%E5%E1%F0%EE%FF%E2%E0%ED%E5+1910+%E1%FA%EB%E3%E0%F0%E8%FF%24%29&recordsPerPage=4&page=1&filterLanguage=&filterOnlyWithDigital=0&filterUnitType=0>

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Балевски, Д. (1989). Актуални проблеми на преброяванията на населението в НР България за периода 1900 - 1985 година. София, Издателство и печатница на ЦСУ, 136 с.

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Кн. I. План и организация на преброяването. Домакинства - население оседло и налично. Пол, месторождение, народност, поданство, вероизповедание, матерен език и грамотност на наличното население. Население с физически и душевни недостатъци. Отсъстващи от местожителството си. София, Държавна печатница, 1923, 207 с.

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Кн. II. Възраст, семейно положение и грамотност на наличното население. София, Държавна печатница, 1923, 218 с.

Общи резултати от преброяване на населението в Царство България на 31 декември 1910 г. Кн. III. Статистика на професиите (според главното занятие). София, Държавна печатница, 1923, 323 с.

Общи резултати от преброяване на сградите в Царство България на 31 декември 1910 г. София, Държавна печатница, 1913, 17 с.

Резултати от преброяване на сградите в Царство България на 31 декември 1910 г. по общини и населени места. София, Държавна печатница, 1914, 129 с.